

# РОЗДІЛ I

## *Теоретико-методологічні основи міжнародних відносин і зовнішньої політики*

УДК 327.8:314.74:327.9(4)

**Б. М. Юськів** – доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародної інформації Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету

### **Економічна криза, міжнародна міграція та національна безпека**

*Роботу виконано на кафедрі міжнародної інформації РІС КСУ*

Досліджено взаємозв'язок економічної кризи та міжнародної міграції з проблемами безпеки європейських держав. Доведено, що в умовах економічної кризи уряди розглядають міжнародну міграцію як виклик системі національної безпеки, що істотно позначається на зміні курсу міграційної політики та політики інтеграції іммігрантів більшості європейських держав. Це чітко демонструють наслідки, характерні для періодів фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр. та після неї.

**Ключові слова:** економічна криза, міжнародна міграція, національна безпека, європейські держави.

**Юськів Б. Н. Экономический кризис, международная миграция и национальная безопасность.** Исследуется взаимосвязь экономического кризиса и международной миграции с проблемами безопасности европейских государств. Доказано, что в условиях экономического кризиса правительства рассматривают международную миграцию как вызов системе национальной безопасности, которая существенно отражается на изменении курса миграционной политики и политики интеграции иммигрантов в большинстве европейских государств. Это четко демонстрируют последствия, имеющие место во время и после финансово-экономического кризиса 2007–2009 гг. и после него.

**Ключевые слова:** экономический кризис, международная миграция, национальная безопасность, европейские государства.

**Yuskiv B. M. Economic Crisis, International Migration and National Security.** The article deals with the correlations between economic crisis, international migration and the problems of European countries' national security. It is proved that during the economic crisis nation states view international migration as a challenge to international security system. It significantly influences the change of migration policy course, as well as the policy of migrants' integration into most European countries. It is clearly depicted by the consequences during and afterwards the 2007–2009 financial and economic crisis.

**Key words:** economic crisis, international migration, national migration, national security, European countries.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** У період глобальної економічної кризи міграційна проблематика актуалізувалася і знову привернула увагу багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців. Із досліджень українських учених можна згадати праці А. Гайдуцького, О. Малиновської, І. Прибиткової, серед зарубіжних дослідників, які активно займаються вивченням впливу кризових явищ на міжнародної міграції в Європі, – І. Авада, Д. Пападеметру, Д. Рата, С. Мохапатра, А. Сільваї, Р. Скелдона, У. Сомервілля, М. Сампши, В. Попова, О. Чудиновських. Однак, на нашу думку, актуальним є дослідження, яке має за мету показати взаємозв'язок і взаємовплив економічної кризи та міжнародної трудової міграції з проблемами національної безпеки європейських держав. Це визначило тему й мету цієї статті.

*Завдання дослідження:*

– виявити особливості впливу міжнародної міграції на національну безпеку в умовах економічної кризи;

– дослідити зміни національної міграційної та інтеграційної політики європейських держав з огляду на безпеку суспільств і держави.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.**

Традиційно національна безпека означає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність держави зберігати суверенітет і територіальну цілісність, виступати суб'єктом міжнародного права, що припускає внутрішню стабільність, надійну обороноздатність, суверенітет, незалежність, територіальну цілісність [1, 27]. Міжнародні мігранти певним способом впливають на зазначені параметри національної безпеки.

Однак структура взаємозв'язку між міграцією й національною безпекою є складною. Загалом міжнародна міграція пов'язана з трьома вимірами національної безпеки [2, 10]: військовим, матеріальним та соціальним. Зокрема, зміни етнокультурних характеристик, пов'язаних із потоками мігрантів, є значною загрозою для соціальної безпеки. Американський дослідник міграції К. Рудольф вважає, що на соціальну безпеку впливають такі чинники, як культурна близькість, очевидна видимість міграційних потоків, канали в'їзду мігрантів і міграційна політика [3]. Латентними ефектами міграційної політики можуть бути міграційні мережі або канали нелегальної імміграції, які ускладнюють контроль міграційних потоків.

Проте, як зазначають російські дослідники, міграцію аж ніяк не можна вважати джерелом лише загроз безпеці. Попри конкретні загрози, міграцію слід кваліфікувати як виклик, що спонукає дати відповіді не одного, а двох видів: стосовно захисту системи безпеки в її колишньому статусі та стосовно її перебудови, тобто якісних змін цієї системи. «Спочатку інерційна суспільна свідомість бачить лише першу відповідь; однак рано чи пізно вона розуміє необхідність другої. І в тому, що цей останній шлях все-таки вибирається, якраз і полягає позитивна суб'єктність мігрантів. Вибірково, випадковим чином вона відбивається вже на житті індивідуальних контрагентів мігрантів; на рівні вищому, ніж індивідуальний, вона відчувається на всіх рівнях безпеки та всіх її аспектах» [4, 42].

Водночас реально саме перший підхід – із позиції загроз – виявляється в державній політиці, зокрема європейських держав. Це можна добре побачити з тексту Комюніке «Спільна імміграційна політика для Європи: принципи, заходи та інструменти», який Європейська комісія оприлюднила в червні 2008 р. [5]. Серед дев'яти загальних принципів (див. табл. 1), на яких має ґрунтуватися майбутній розвиток спільної імміграційної політики, три безпосередньо належать до категорії «безпека», разом із тим і решта також регламентують ті чи інші безпекові моменти.

*Таблиця 1*

#### **Загальні принципи формування спільної імміграційної політики ЄС**

Принцип процвітання:

- чіткі правила й рівноправні умови гри;
- відповідність професійного рівня мігрантів попиту на робочу силу;
- інтеграція є чинником успішної імміграції, її поглиблення здійснюється через тісну співпрацю іммігрантів і суспільства

Принцип солідарність:

- транспарентність, довіра, співпраця між державами-членами ЄС;
- ефективне і послідовне використання наявних засобів досягнення; стратегічних цілей, сприяння подоланню специфічних міграційних і географічних викликів, які постають перед державами-членами ЄС;
- співпраця з третіми державами щодо вирішення проблем, пов'язаних із міграцією

Принцип безпека:

- візова політика, яка відповідає інтересам ЄС, полегшуючи в'їзд добросовісних громадян і водночас посилюючи заходи безпеки;
- комплексне управління кордонами для збереження цілісності Шенгенського простору;
- запровадження жорстких заходів боротьби з контрабандою людей, захист жертв, ефективна боротьба з нелегальною імміграцією і незаконним працевлаштуванням, дієва й ефективна політика повернення мігрантів, що ґрунтується на дотриманні основних прав і свобод

*Джерело:* складено на основі [5].

У період економічної кризи подібний підхід проявляється особливо гостро. Наслідком кризи є тиск на політичну систему, зокрема через прояв ознак дестабілізації, труднощів у реалізації життєвих стратегій, неврегульованості соціально-економічних проблем, зубожінням частини населення, що призводить до зростання соціальної апатії і/або накопичення конфліктного потенціалу. Все це різко проявляється в гіпертрофії національних інтересів та культивуванні етнічного егоїзму, національної переваги і створює тим самим загрози і/або псевдозагрози національній безпеці.

Досвід попередніх криз відомий. Економічний спад і різке звуження ринків праці в європейських державах у 1970-х рр. поставили проблему взаємозв'язку міграції та національної безпеки на одне із чільних місць, що призвело до відмови багатьох європейських держав від політики «відкритих дверей». Окрім цього, культурні відмінності загострили конкуренцію на ринках праці між місцевим населенням і мігрантами, що призвело до зростання соціальної напруженості й породило безліч побутових мігрантофобій. Постійну присутність великої кількості іммігрантів населення почало сприймати як загрозу різним видам безпеки, а це, у свою чергу, проявилось (можливо, латентно) в новій імміграційній політиці 1980–1990-х рр., яка мала строго обмежувальну спрямованість.

Не стала чимось винятковим глобальна фінансова криза 2007–2009 рр. Першою хвилею вона охопила фінансові ринки розвинених держав, і поступово кризові явища охопили реальні сектори їхніх економік. Другою хвилею восени 2008 р. вона перекинулася на більшість держав, що розвиваються. Різке падіння обсягів виробництва призвело до зростання безробіття й мало негативні наслідки для великої кількості працівників, зокрема трудових мігрантів.

Проаналізуємо, як змінилася за час кризи політика інтеграції мігрантів європейських держав. Використаємо відомі експертно-статистичні оцінювання просунутості європейських держав на шляху інтеграції мігрантів, які, починаючи з 2004 р., здійснюються в межах спільного проекту Британської ради й незалежної неприбуткової європейської організації Migration Policy Group. Для 31 держави Європи й Північної Америки експерти визначають так званий індекс політики інтеграції мігрантів МІРЕХ. Розрахований за 148 статистичними показниками і зважений експертними оцінками, МІРЕХ репрезентує багатовимірний образ становища мігрантів. Він показує, наскільки зміни державної політики й національного законодавства дають можливість іммігрантам достойно проживати в державі прийому, отримувати освіту та роботу на рівні з її громадянами, спільно проживати зі своїми родинами, бути захищеними від дискримінації, а також ставати активними учасниками суспільного життя. Тобто МІРЕХ цілком може слугувати відправною точкою для оцінювання впливу економічних змін на політику інтеграції іммігрантів європейських держав.

Як видно з останнього дослідження МІРЕХ [6], до числа європейських держав, які найбільше просунулися в плані політики інтеграції, належать країни Бенілюксу (Бельгія, Люксембург, Нідерланди), Північної (Норвегія, Фінляндія, Швеція) і Південної (Іспанія, Італія, Португалія) Європи, а також Великої Британії та Німеччини. Швеція була й залишається провідною державою, незважаючи на зміни політики возз'єднання сімей, які стосуються ефективнішого її здійснення та досягнення рівних прав та обов'язків. Активно просувається на шляху підтримки стандартів ЄС щодо забезпечення належного статусу мігрантів Португалія, Австрія, Швейцарія, держави Центрально-Східної Європи, а також прибалтійські держави, як і раніше, відстають у сфері інтеграції іммігрантів. Загалом розбудова політики інтеграції в старих і нових державах-членах ЄС засвідчує, що державна міграційна політика відіграє таку ж роль, як і сформовані роками міграційні традиції.

Наступне, що слід визнати, – це те, що порівняно з попереднім (докризовим) періодом загальні індекси більшості держав або залишилися на попередньому рівні, або покращилися лише на 1 бал за 100-бальною шкалою МІРЕХ. Однак навіть ці незначні зміни, помножені на економічну рецесію і фінансову кризу, мають величезний вплив на життя людей. Водночас зауважимо, що зменшився загальний індекс МІРЕХ (див. табл. 2) у чотирьох державах саме з першої десятки наведеного списку: Італії, Норвегії, Швеції – на 1 бал, Великій Британії – аж на 10 балів.

Однак ця, на перший погляд, оптимістична картина дещо інша, якщо поглянути на справу з позицій конкретних напрямів політики інтеграції. Єдиним субіндексом, значення якого збільшуються або ж залишаються на попередньому рівні, є субіндекс антидискримінації. Зазвичай, це пов'язано насамперед з одним актом – прийняттям антидискримінаційного законодавства. Найбільш проблемною є політика возз'єднання сімей, а також участь у політичному житті та доступ до громадянства. По-різному виглядає політика надання дозволу на тривале перебування (сталий побут) для різних держав: в одних індекс збільшується, в інших, навпаки, – зменшується.

**Зміна індексів політики інтеграції мігрантів MIREX європейських держав  
за період 2007–2011 рр.**

№ з/п	Держава	MIREX <sub>2011</sub>	Відхилення (різниця) MIREX <sub>2011</sub> – MIREX <sub>2007</sub>						
			загалом	Складники індексу					
				доступ до ринку праці	возз'єднання сімей	право на постійне проживання	участь у політичному житті	набуття громадянства	антидискримінація
1	Швеція	83	-1	0	-5	0	0	0	0
2	Португалія	79	5	14	2	14	1	0	0
3	Фінляндія	69	0	0	0	0	0	3	1
4	Нідерланди	68	0	0	-1	0	0	1	0
5	Бельгія	67	4	0	-2	15	-2	0	9
6	Норвегія	66	-1	-3	-4	0	0	0	0
7	Іспанія	63	3	5	9	6	0	0	0
8	Італія	60	-1	0	-4	-3	0	-2	0
9	Люксембург	59	8	3	14	-1	2	32	1
10	Велика Британія	57	-10	0	-2	-43	0	-16	5
11	Німеччина	57	1	0	-2	0	0	7	0
12	<i>Середній по ЄС</i>	54							
13	Данія	53	2	9	0	2	-4	0	5
14	Франція	51	0	0	-1	0	0	0	3
15	Ірландія	49	1	-3	-2	0	0	-2	8
16	Греція	49	10	5	2	0	15	39	0
17	Словенія	48	0	0	0	0	0	0	0
18	Чеська Республіка	46	4	0	0	0	0	0	24
19	Естонія	46	2	0	0	-1	0	1	14
20	Угорщина	45	3	5	5	6	0	3	0
21	Румунія	45							
22	Швейцарія	43	0	0	0	0	1	0	0
23	Польща	42	1	3	0	0	0	0	1
24	Австрія	42	3	12	-2	4	0	0	0
25	Болгарія	41							
26	Литва	40	1	0	0	0	0	0	5
27	Мальта	37	0	-5	-2	0	0	0	9
28	Словаччина	36	0	0	0	0	0	-12	12
29	Кіпр	35	0	0	0	-4	0	0	0
30	Латвія	31	3	9	0	8	0	-1	0

*Джерело:* Розрахунки проведені автором на основі даних Migration Policy Group [6].

*Примітки:* 1. Для розрахунків MIREX<sub>2011</sub> використовувалися дані за першу половину 2010 р.

2. Під час розрахунків відхилень загального індексу MIREX не враховувався освітня складник, що з'явився лише в MIREX<sub>2011</sub>.

Слід зауважити, що існує сильна позитивна кореляція між значеннями індексів різних напрямів політики інтеграції для окремо взятої держави. Інакше кажучи, якщо держава має хороші (погані) наслідки в одній сфері інтеграційної політики, то здебільшого такими ж (добрими або, відповідно, поганими) є наслідки в інших сферах інтеграції. Наприклад, один з аспектів позитивного зв'язку між мобільністю на ринку праці й возз'єднанням родин виглядає так: діти мігрантів легше включаються в суспільне життя тих держав, які допомагають новоприбулим мігрантам знайти потрібну роботу. Ще один приклад, який демонструє зв'язок мобільності на ринку праці й освіти: у державах, де іммігранти мають змогу підвищити свої професійні навички і кваліфікацію, вони отримують більші шанси на кращу роботу, а відтак з'являється можливість допомогти своїм дітям у вирішенні їхніх проблем.

Проаналізуємо конкретні аспекти зміни міграційної політики європейських держав після економічної кризи 2007–2009 рр., а саме: доступу до ринку праці, забезпечення права на

возз'єднання сімей, освіти мігрантів і їхніх сімей, участі в політичному житті, отримання дозволу на тривале (стале) переживання, політики натуралізації, захисту від дискримінації.

Доступ до ринку праці та допомога, спрямовані на конкретні групи мігрантів, зазвичай є найкращими в державах із визнаними традиціями імміграції. Практика показує, що держави, які обмежують доступ до ринку праці, навіть не намагаються повною мірою використати вміння і навички іммігрантів. Хоча існують винятки, наприклад, коли Бельгія, Люксембург, Франція, які підтримують конкретні групи іноземців, також повноцінно не використовують їхній потенціал, обмежуючи доступ до багатьох сегментів ринку праці. Також негативно виглядає інша практика: держави, що не так давно стали державами прийому мігрантів (Іспанія, Італія, Португалія, Чеська Республіка) часто активно використовують іноземних працівників нарівні зі своїми громадянами, але зовсім не переймаються тими особливими проблемами, які стоять перед іммігрантами. Загалом, порівняно з 2007 р., у 2010-му іммігранти отримали більше допомоги на ринку праці лише в дев'яти державах. Водночас у більшості європейських держав механізми, спрямовані до надання допомоги конкретним групам іммігрантів, і сьогодні розвинені слабо.

Забезпечення права на спільне проживання сімей – відправна точка на шляху до інтеграції в Скандинавії, Північно-Західній Європі, а також у нових державах імміграції. Однак становище сімей із неєвропейських держав від 2007 р. майже не змінилося, а їхнє майбутнє і сьогодні є непевним. На користь мігрантів змінилися процедури лише в п'яти державах, а на шкоду – в одинадцяти. Такі держави, як Греція, Іспанія та Люксембург, гарантують лише основні права та права на проживання, і то в межах, які вимагає ЄС. Хоча ці вимоги є мінімальними, однак небагато держав їх дотримується, не кажучи вже про розвиток відповідного національного законодавства.

Зауважимо: політики часто по-різному трактують возз'єднання сімей. Держави, які ведуть найбільш сприятливу політику (Бельгія, Португалія, Швеція), пов'язують надання дозволу на возз'єднання з отримуваними мігрантами доходами й забезпеченням умов проживання на рівні, не нижчому за той, який мають місцеві мешканці. В інших державах також усе частіше висуваються до мігрантів підвищені вимоги, наприклад, підвищення нижньої вікової межі одруження (Велика Британія), мінімального рівня отримуваних мігрантами доходів (Австрія), проходження різного роду тестів (Нідерланди). Тестування часто проходять і подружжя, які прибувають з-за кордону (Данія, Нідерланди, Німеччина, Франція). Загалом усе це не сприяє возз'єднанню сімей та інтеграції, і подібну практику чимало політиків вважає такою, що не узгоджується із законодавством ЄС.

Що стосується ще одного складника – доступу мігрантів до освіти, то лише деякі освітні системи в Європі відповідають новим викликам, які постають перед іммігрантами. Найбільш позитивні зміни можна побачити в державах Північної Європи й Бенілюксу. Велика Британія – лідер серед головних держав імміграції, Португалія – серед нових держав імміграції, Чеська Республіка – держав Центрально-Східної Європи, Естонія – держав Прибалтики. Решта держав мають субіндекс доступу до освіти на рівні, який є меншим за 50 %, а такі, як Болгарія, Ірландія, Латвія, Литва, Угорщина, Франція, – на надзвичайно низькому рівні.

Надання мігрантам громадянських свобод і політичних прав є ознакою того, що держава проводить свідому й повноцінну політику інтеграції. Більшість мігрантів має обмежені права щодо участі в політичному житті. В одинадцяти державах, головно Центрально-Східної Європи, залишаються в силі закони, що обмежують політичні свободи мігрантів. Особи, які не є громадянами ЄС, можуть балотуватися на виборах до місцевих органів влади в тринадцяти з розглядуваних держав, брати участь в голосуванні – у дев'ятнадцяти, голосувати під час виборів до регіональних органів – у семи, голосувати на загальнонаціональному рівні – лише у Великій Британії та Португалії. Дорадчі органи мігрантів існують на місцевому рівні в п'ятнадцяти державах, а на національному рівні – у тринадцяти.

Старі й нові держави імміграції в цьому плані сильно відрізняються. Іммігранти не мають майже ніяких подібного роду прав практично в усіх державах Центрально-Східної Європи, Прибалтики, на Кіпрі і Мальті. Тільки Ірландія та Португалія гарантують мігрантам такі ж самі політичні можливості, як і провідні держави Північної Європи і Скандинавії. У старих державах імміграції існування ж правових обмежень для мігрантів є або результатом назрілої потреби внесення конституційних змін (Австрія, Італія, Іспанія, Німеччина), або наслідком відсутності політичної волі (Велика Британія та Франція).

За період кризи можливості для участі іммігрантів у політичному житті держави прийому фактично не змінилися. Єдиною державою, де відзначається істотний прогрес у цій сфері, є Греція (субіндекс MIPEX зріс на 15). Такого прогресу досягнуто завдяки вдосконаленню закону про громадянство, який містить чимало нових можливостей на місцевому рівні.

Можливості отримання дозволу на довгострокове (стале) проживання в 2010 р. у кращий бік майже не змінилися. Більшість іммігрантів може отримати його в державах Західної та Північної Європи, хоча для цього потрібне виконання певних вимог і досягнення належних умов проживання. Зазвичай, такі вимоги є досить обтяжливими для іммігрантів у старих державах імміграції – Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції, Швейцарії. У більшості нових держав імміграції, за винятком Греції та Кіпру, процедури отримання дозволів не є настільки складними.

Покрашили після кризи відповідний субіндекс окремі старі держави імміграції (Бельгія, Португалія, Іспанія, Австрія, Данія, відповідно, на 15, 14, 6, 4, 2 бали) і дві нові (Латвія та Угорщина, відповідно, 8 і 6 балів). Тим часом решта, зокрема ті, що не пов'язані зобов'язанням дотримуватися нинішніх вимог ЄС, дозволили собі, навпаки, посилити вимоги щодо надання дозволів на тривале (стале) проживання мігрантів. Відтак, наприклад, субіндекс Великої Британії зменшився аж на 43 бали. Якщо в 1999 р. Німеччина була єдиною державою, яка ставила вимогу знання мови держави перебування, то сьогодні цю перевірку запровадили в інших і старих (Велика Британія, Данія, Німеччина), і нових (Італія, Кіпр, Португалія, Чеська Республіка) державах імміграції. Крім того, деякі держави запроваджують нові правила та процедури, що дають змогу відхилити пропозиції щодо видачі дозволів або анулювати вже видані дозволи. Прикладом може виступати система нарахування балів для отримання дозволів (Велика Британія, Данія, Італія), не надто чітко сформульовані правила стосовно загроз національній безпеці (Естонія), система подвійного покарання (Велика Британія).

Політика натуралізації (набуття громадянства) є досить несприятливою для іммігрантів у багатьох нових державах імміграції, зокрема в Прибалтиці і Центральній-Східній Європі, Австрії, Данії, Норвегії, на Кіпрі та Мальті. Нові закони про громадянство, прийняті після 2007 р., покращили умови для інтеграції в Греції та Люксембурзі (субіндекс зріс, відповідно, на 39 і 32 бали), а у Великобританії та Словаччині ситуація змінилася в гірший бік (субіндекс зменшився, відповідно, на 16 і 12 балів). Наприклад, найчастіше негативно виглядають такі нововведення, як збільшення тривалості потрібного часу проживання в державі (Бельгія, Велика Британія, Греція, Люксембург, Португалія, Словаччина), процедури, пов'язані з регулюванням безпеки й позбавлення громадянства (Бельгія, Велика Британія, Греція, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Франція).

Сьогодні найкращий правовий захист від дискримінації забезпечує Бельгія, Велика Британія, Швеція та Франція. Болгарія, Португалія, Румунія й Угорщина також активно розвивають власне антидискримінаційне законодавство. Водночас у Прибалтиці, в Австрії, на Мальті запроваджено лише мінімальні законодавчі вимоги ЄС. У Польщі та Швейцарії законодавство взагалі не відповідає євростандартам. Інші держави (Данія, Іспанія, Німеччина, Чеська Республіка) намагаються забезпечити більш повноцінний захист, однак він і сьогодні недостатньо ефективний із погляду рівності прав. Хоча, слід зазначити, саме у сфері боротьби з дискримінацією Європа має найвищі досягнення.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Отже, в умовах економічної кризи уряди розглядають міжнародну міграцію більшою мірою як серйозний виклик системі національної безпеки, що істотно позначається на зміні курсу державної міграційної політики та політики інтеграції іммігрантів більшості європейських держав. Як показано в роботі, це чітко простежується через наслідки відповідних змін, які відбувалися під час і після останньої світової фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр.

#### *Список використаної літератури*

1. Ефимов Ю. Г. Миграция в современном политическом процессе : автореф. дис... д-ра. полит. наук / Ю. Г. Ефимов ; Ставроп. гос. аграр. ун-т. – Ставрополь, 2007. – 53 с.
2. Никитенко П. Демографическая безопасность и внешняя миграция населения / П. Никитенко, С. Солодовников, С. Черныш // Общество и экономика. – 2008. – № 6. – С. 3–11.
3. Rudolph C. Security and the political economy of international migration / Christopher Rudolph // American Political Science Review. – 2003. – No 97(4). – Pp. 603–620.
4. Миграция и безопасность в России / под ред. Г. Витковской и С. Панариной ; Моск. центр Карнеги. – М. : Интердиалект+, 2000. – 341 с.
5. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A Common Immigration Policy for Europe : Principles, actions and tools, COM(2008) 359 final / Brussels, 17.06.2008, Commission of the European Communities. – Brussels, 2008. – 18 p.
6. Huddleston T. Migrant Integration Policy Index III / T. Huddleston, J. Niessen, E. Chaoimh, E. White ; British Council, Migration Policy Group. – Brussels : BC-MPG, 2011. – 216 p.

Статтю подано до редколегії  
23.11.2011 р.